УДК 81'37

КОЛОРАТИВИ *БЛАКИТНИЙ*, *ГОЛУБИЙ* І *СИНІЙ* У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Старко В. Ф.

У статті розглянуто три українські колоративи і встановлено, що основним взірцем для них є небо, а прапор України – допоміжним для блакитний.
Ключові слова: колоратив, колір, категоризація, прототип.

В статье рассмотрены три украинских колоратива и установлено, что основным образцом для них является небо, а флаг Украны – дополнительным для блакитний.
Ключевые слова: колоратив, цвет, категоризация, прототип.

The article deals with three Ukrainian color names and establishes that the dominant prototype for them is the sky, while the national flag of Ukraine is an auxiliary prototype for blakytnyi.
Key words: color name, color, categorization, prototype.

Поява піонерської праці Б. Берліна і П. Кея 1969 року [5] надихнула дослідників у різних галузях на дослідження категоризації кольору. Одним із перспективних напрямків дослідження категоризації кольору є пошук референційних взірців (прототипів), на які мовці опираються у судженнях про кольори. Цей підхід започатковано в працях А. Вежбицької [7-8]. Ефективним у цьому ключі виявився метод вільного асоціативного експерименту. Зокрема пошуки колірних взірців до українських кольороназв за асоціативними даними здійснено, зокрема, в працях [1; 2]. Об'єктом нашого дослідження є кольороназви *блакитний* і *голубий*, а також *синій*, які на сьогодні досліджені недостатньо, а матеріалом – результати асоціативних експериментів.

А. Вежбицька стверджує, що рос. *голубой* вказує на безпосередню подібність до кольору ясного неба, рос. *синий* може викликати асоціацію з небом, але це колір неба за відсутності повного денного світла. Тобто *голубой* та *синий* розмежовано саме за ознакою присутності інтенсивного денного світла: *синий* темніший за *голубой* [7]. Розгляд українських кольороназв *блакитний* і *голубий* у плані реконструкції їхньої референційної моделі здійснено в праці Г. М. Яворської [6], де обґрунтовано тезу, що кольороназва *синій* має два референційні взірці: основний – небо й додатковий – море. Для *голубого* прототиповою референцією виступає вода, а другорядною – небо, а прототипом *блакитного* є небо в ясний день.

Кандидатами на статус референційних взірців є насамперед культурно виділені об'єкти (природні чи артефактні), для яких певний колір є сталою ознакою. Мета реконструкції полягає у встановленні референційних моделей, які можуть містити кілька взірців.

Сучасний "Український асоціативний словник" [3], матеріал якого ліг в основу нашого дослідження, охоплює 841 стимул. Він укладений на належному науковому рівні й не викликає сумнівів в автентичності вміщеного матеріалу. Імпонує збалансованість експериментів: однакова кількість чоловіків і жінок (по 100) та реакцій на кожен стимул від кожної групи (по 100) з незначними відхиленнями через додаткові реакції чи відмови. Ми здебільшого розглядатимемо не окремі реакції, а групи реакцій за ознакою кольору або референта. Представлені результати обмежуються тими стимулами й реакціями на них, які є релевантні для завдань дослідження. У відсотках вказуємо відношення кількості реакцій на стимул до загальної кількості реакцій. Коли результати розбито за статтю, подаємо їх через скісну риску /, спершу для чоловіків, потім для жінок. Індивідуальні лексеми подано курсивом, а назви груп реакцій – простим шрифтом. Значок → показує напрямок реагування. Наприклад, → **синій** позначає групу реакцій, пов'язаних із синім кольором (*синій, синь, синява*, *світло-синій* тощо), а ***синій***→ стосується конкретного слова-стимула *синій*.

Блакитний. Серед реакцій на стимули *блакитний* і *блакить* найвиразніше представлено асоціації з небом: *блакитний* → небо (*небо, небосхил, небесний, небокрай, як небо*) 36 % / 47 %; *блакить* → небо 58 % / 74 %. Як бачимо, жінки дещо більше схильні асоціювати блакитний колір із небом, а асоціацій з морем та іншими водоймами майже немає (0–1,5 %). Реакції, пов'язані з блакитним кольором (*блакитний, блакитність, блакить*), викликають різні стимули, але велику частину їх охоплює пара небо → блакитний, особливо серед жінок (35 % / 60 %), тобто внесок цього взірця до категорії блакитного кольору набагато (майже вдвічі) більший серед жінок. Інші стимули малочастотні. Асоціацію з блакитним у жінок викликає загалом більша кількість стимулів (на 13), ніж у чоловіків, причому чітко за рахунок референтного взірця "небо". Отже, прототипова референція блакитного – це справді небо, причому його виразно усвідомлено як мегаоб'єкт довкілля. Море й водойми не має підстав вважати навіть рецесивним взірцем моделі.

Голубий. Реакції на стимул *голубий* яскраво демонструють переважання зв'язку з небом: *голубий* → небо 20 % / 32 %. Асоціації з морем та водою зафіксовано в незначній кількості (0,5–1,5 %). Серед стимулів, що привели до реакцій, пов'язаних із голубим кольором (*голубий, голубий колір, голубуватий, голубінь, голубіти* тощо), домінує небо (*небо, небесний*): небо → голубий 28 % / 42 %. Інші стимули (*вогонь, день, зелений, далечінь, зло, хмара, мрія, земля, обличчя*) малочастотні. Отже, бачимо, що небо як стимул значно частіше (в півтора рази) викликає асоціацію з голубим кольором у жінок, ніж у чоловіків. Загалом у "жіночій" системі кольороназв голубий укорінений міцніше: асоціацію з цим кольором викликають 72 стимули (43 у чоловіків), різних стимулів 16 (11 у чоловіків). Прототиповим референтом голубого також є небо.

Синій. Словник [3] містить аж чотири стимули, пов'язані із синьою барвою: *синій*, *синява*, *синіти*, *посиніти*. Якщо остання лексема майже не викликає асоціацій із небом, то інші три демонструють досить тісний зв'язок із ним: *синій* → небо 18% / 22 %, *синява* → небо 25 % / 32%, *синіти* → небо 11 % / 16%. Реакції, пов'язані з морем (1,4–5 %) та з іншими водоймами й водою взагалі (1–2,4 %) надто незначні, щоб говорити про прототипову референцію. Реакції на кшталт *вечірнє небо, темний, темно, темніти, темно-синій, темрява, чорне, чорнота, ніч, чорнило* вказують на зв'язок із темними барвами. Несподівано високу частоту мають асоціації пов'язані з вживанням алкоголю, виглядом трупа (особливо потопельника), а також із негативними відчуттями взагалі.

Серед стимулів, що їх респоненти асоціювали із синьою барвою, домінує, знову ж таки, небо: небо → синій 24 % / 23 %. Синій колір більше властивий кольоросистемі чоловіків: загалом 84 стимули викликали цю реакцію (39 у жінок), серед них 36 різних стимулів (17 у жінок). За частотою асоціювання синьої барви з небом різниця між групами чоловіків і жінок значно мала, хоча в абсолютних показниках цей зв'язок виразніший у чоловіків. Вода й водойми майже не представлені серед стимулів – це почасти пояснюється тим, що до переліку стимулів у словнику [3] із "водної лексики" входять лише *вода* й *дощ*.

Отже, домінантним референційним взірцем усіх трьох кольороназв є небо, хоча й різною мірою. Море та інші водойми немає підстав зараховувати до референційних моделей (принаймні на основі залучених до розгляду результатів асоціативних експериментів), однак це може бути якоюсь мірою пов'язано з особливостями підбору стимулів. У категоризації кольору виявляються відмінності за статтю носіїв мови. У свідомості носіїв мови небо постає насамперед як реакція на стимул *блакитний* – у середньому 47 % / 60 %, значно меншою мірою на *голубий* – 20 % / 32 % й *синій* – у середньому 18 % / 23 %. Варто зазначити, що ці результати показують, наскільки виділеними є асоціації з небом серед усіх можливих реакцій на вказані колірні стимули. Як бачимо, жінки частіше виокремлюють небо як асоціацію до назв трьох кольорів. Для обох статей небо, безумовно, є колірним взірцем.

Якщо ж ми шукаємо відповідь на те, в якій пропорції блакитного, голубого й синього "бачать" небо носії української мови, слід проаналізувати дещо інші дані. Позаяк кількість стимулів, пов'язаних із кольорами, у словнику [3] різна (один для голубого, два для блакитного, чотири для синього), то для збалансованості варто взяти до уваги лише основні стимули (*блакитний, голубий* і *синій*) й проаналізувати всі викликані ними реакції, що стосуються неба (*небо, небесний, небокрай* тощо).

Загалом таких реакцій отримано 77 / 103 – жінки, знову ж таки, значно частіше вдаються до неба як колірного прототипу. Розподіл реакцій за кольорами (відносно загальної кількості "небесних" реакцій) такий: *блакитний* → небо 48 % / 45 %, *голубий* → небо 29 % / 31 %, *синій* → небо 23 % / 24 %. Як бачимо, у пропорційному співвідношенні відмінностей між чоловіками й жінками фактично немає. Серед розглянутої трійки кольорів домінує блакитний – на нього припадає майже половина асоціацій із небом. Далі йде голубий (дещо менше третини), а за ним – синій (мало не четвертина). Саме ці результати, на нашу думку, найточніше відбивають співвідношення барв у колірному взірці "небо", який, як ми встановили раніше, виконує таку функцію для всіх трьох розглядуваних колоративів. Слід додати, що назагал жінки виявляють сильнішу тенденцію до вживання колоративів *блакитний* і *голубий*, а чоловіки частіше, ніж жінки, послуговуються кольороназвою *синій*. *Блакитний* у цілому має домінантні позиції порівняно з *голубим*.

Прапор. Аналізуючи результати реакцій на колірні стимули, ми завважили досить стабільні асоціації з прапором, точніше з українським національним прапором та його кольорами. На жаль, у словнику [3] немає стимулу *прапор*, тому ми змушені обмежитися аналізом пар колір → прапор.

Досить виразною є асоціація з національним прапором *блакитний* → прапор (*жовтий, прапор, стяг, жовто-блакитний прапор*) 8 % / 6 %. У чоловіків, але не в жінок, виявляється стійка асоціація жовтого з блакитним, яка відсилає, без сумніву, до кольорів національного прапора: *жовтий* → блакитний 17 % / 0 %. Пара *голубий* → прапор 5 % / 0 % відсилає, очевидно, до прапора політичної партії – в тому самому ряду серед "чоловічих" асоціацій стоїть *шарф* і *Янукович*. Стимул *синій* викликав такі (загалом не надто переконливі) асоціації: *синій* → прапор 1% / 5%, *синій* → *жовтий* 9 % / 1 %. Зафіксовано також досить виразний зв'язок жовтий → синій 16 % / 10 %.

Аналіз стимулів, що привели до реакцій, пов'язаних із прапором, показує, що у свідомості респондентів центральне місце посідає національний прапор України, адже асоціації з ним становлять: національний (*державний, незалежний, незалежність*) → прапор 24 %, блакитний → прапор 14 %, жовтий → прапор 7 % від усіх стимулів. Урахувавши, що український прапор сприймають як жовто-блакитний, дістанемо сукупний показник 45 %. Навіть якщо піти за офіційним визначенням прапора як синьо-жовтого й замінити дані щодо *блакитний* на асоцації з *синім*, то дістанемо показник 41 %. Для порівняння на червоний прапор припадає 13 %.

Цікаво порівняти ці результати з асоціативними даними щодо російської мови. За словником [4] до групи "національних" стимулів належать *национальный, российский, государственный, Россия, государственная, наш, наше, родина*, а до "радянських" – *красный, алый, социалистический, союзный, коммунистический, пионерский, комсомольский, Октябрьская революция, пролетариат, коммунист, комсомолец, червонное*. Російські пари національний → прапор і радянський → прапор мають цілковитий паритет на рівні 17 %, причому серед "радянських" стимулів переважають саме лексеми, виразно асоційовані з СРСР, а не кольороназви на кшталт *красный* та *алый*, тоді як в українській мові саме кольороназви (*червоний* і *червоніти*) викликали асоціації з червоним прапором. Отже, бачимо, що в російській мовній свідомості наявне роздвоєння між сучасним національним стягом і прапором СРСР, тоді як в українській набагато виразніше окреслено державний прапор України, а радянський прапор викликається лише за кольором. Український національний прапор, таким чином, входить до референційних моделей кольороназв *блакитний* і *жовтий* в ролі допоміжного взірця.

Отже, ми встановили, що небо є основним референційним взірцем колоративів *блакитний, голубий* і *синій* у різних пропорціях: найбільше небо асоціюється з блакитним, менше з голубим і ще слабше із синім кольором. У мовній свідомості жінок колірний взірець виразніший, ніж у чоловіків. Жінки дещо більше схильні асоціювати небо зі світлішими відтінками (блакитним і голубим), а чоловіки – з темнішими (синім). Асоціативні дані показують, що національний прапор України виконує функцію допоміжного елемента в референційній моделі колоративу *блакитний*. Водночас результати асоціативних експериментів не дають підстави визнавати за морем чи іншими водоймами статус колірних прототипів в українській мові. Отримані результати варто доповнити аналізом текстових матеріалів.

Література

1. Мартінек С. В. ЖОВТИЙ: прототипна референція / С. В. Мартінек // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия “Филология”. – Симферополь, 2005. – Т. 18 (57), № 2. – С. 75–81.

2. Мартінек С. Концептуалізація зеленого кольору (за результатами асоціативного експерименту) / С. Мартінек // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : КНУ, 2004. – № 10. – С. 404–412.

3. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. В. Мартінек. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені І. Франка, 2007.

Т. 1. – 2007. – 344 с.

Т. 2. – 2007. – 468 с.

4. Русский ассоциативный словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tesaurus.ru/dict/dict.php. – Назва з екрана.

5. Berlin B. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution / B. Berlin, P. Kay. – Berkeley : University of California Press, 1969. – 166 p.

6. Javorska G. O podstawowych nazwach barw w jezyku ukrainskim / G. Javorska // Studia z semantyki porownawczej / red. R. Gregorczykowa, K. Waszakowa. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawkiego, 2000. – S. 29–38.

7. Wierzbicka A. Semantic Primes and Universals / A. Wierzbicka. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 500 p.

8. Wierzbicka A. The semantics of colour: A new paradigm / A. Wierzbicka // Progress in Colour Studies / ed. by C. P. Biggam and C. J. Kay. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2006. – P. 1–24.